

Csurka István: Vasárnapi menü

Lehet-e úgy ma prózát írni, mint Mikszáth korában? Vagy lehet-e úgy, mint az ötvenes évek szakaszhatára, az új kormányprogram után, amikor újnak, szokatlan-nak, dicsérendőnek számított a természetes, tempós beszédmodor is, a jóízű anekdotizálás is, a mesélni tudás is? Csurka István a *Vasárnapi menü* című könyvében ott a válasz: lehet.

Lehet — szándékosan? — tudomást sem venni a próza megújításának e század-végi harcáról, hiszen alig-alig különböznek a múlt századi meg az azelőtti kísérletektől. Lehet úgy novellát írni, hogy föl sem vetődik a forma válságának, kiürülésének problémája, az „új irodalmiság”, az „új fogékonyág” igénye. Csurka István fogékonyága azon nem mérhető, hogy miképp viszonyul a cselekményredukciót, nyelvi túlfarmáltságot és szerzői reflektáltságot követelő új mintákhoz. E tekintetben nem érzéketlen ugyan, ám leheletnyit, ha rezdül. Ilyenkor is csupán egy-egy eljuttatott megjegyzés, szerzői álláspontként is fölfogható reflexió erejéig: nosztalgikusan, közelítően idéződik meg az az idő, amikor még „szó volt a szó, és nemcsak szöveg” — távolítóan, elidegenítő gesztusokkal viszont az a figura, aki „ennyire önfeledten tudja tölteni az időt, és ilyen eredeti, népies képeket használ”. Az írói magatartás és stílus kérdéseit feszegető szerzői alakmások mintha nem éreznék, hogy a korszerűség az igazi tét — akképp járnak el, mint az *Őszi torna* tárcáihoz Nehézfiúja a visszavisszatérő, folyton kísértő eseménnyel, 1956 októberével kapcsolatban: „egy kicsit elidegenítve” szemléli „az egészséget, hogy ne fájjon annyira”. Eme enyhe elidegenítésnek, csendes kívülállásnak a humor, az ironia — szerzői elbeszélések esetében — az önironia a leggyakoribb eszköze. A szerző úgy tart távolságot az ábrázolt világgal, hogy nem válik kétségessé számára az elbeszélői pozíció, a hozzá tartozó két fő feladattal, az egységben láttatással és az ítélezéssel együtt. Azáltal, hogy az elbeszélői értékelésbe mintegy belesimulnak az ábrázolt alakok tettei, külső és belső törekvései, továbbá, hogy nem ütközik egymással az elbeszélői és a szerzői ítélet — az egységes történet kialakításának mindkét fontos feltétele teljesül. A különböző eljárásmodokat, rendezőelveket azonban többnyire egyetlen módszernek rendeli alá, ezt nélkülözhetetlennek tekinti: a poén, a csattanó elhagyhatatlan. Aligha szándékos szegényítése, szűkítése, sematizálása ez a befejezéseknek — a kényszer működhet itt, miközben akaratlanul is lelepleződik, milyen áron tartható fenn az egységesség, az elmondhatóság látszata. Egy történet „poén nélkül” „elmesélhetetlenné” jelentéktelenedik — nemcsak az *Őszi torna*, de a többi Csurka-novella elbeszélői, szerzői altag alakjai is világosan látják, sőt meg is fogalmazzák ezt. Azzal a felismeréssel együtt, hogy a csattanóhoz vezető út jobbára „retyik bölcsesség”-gel, azaz olcsó bölcselkedésekkel, „híg mentegetőzők”-kel, valamint — a *Lent és fent* minősítő megnevezése szerint — „meghunyáskodó, elkenő jópofaság”-gal lehet kiköveztve. Hogy Csurka István mégis ezen jár a legsűrűbben és a legszívesebben, ez aligha csak választás kérdése. S nem is csupán ízlés, hajlam, alkati beállítottság dolga, jóllehet, a novellákon túl a Vasárnapi menü tárcái is ugyanezt a benyomást erősítik. A bele-nyugvás erkölcsi bűnről, az egyéniség függetlenségének cinkos mosollyal feladott elveiről, az eltompult érzékenységről, a jogok és sérelmek mérésének „bepiszkolódott, berozsdásodott” belső műszeréről szóló írások a folyamatos önáltatást és önbecsapást regisztrálják, az elmúlt évtizedeket „a kozmetika nagy magyar múzeumában” eltöltött időként veszik számba (*A bányász példája, A búza és a malomkő, Kozmetika*). A „micsoda szintje a létezésnek”, a „miféle fajta korban élek is én” kétségbeesett felkiáltása helyett töprengtető kérdésként való föltevését, az erőt adj, hogy „kézen tudjuk fogni még azt is, akit gyilkosnak hiszünk” morálon túli meg-bocsátó magatartását, a megkeseredettség „kimosását”, az egyének „megalkuvással létrehozott csökött” énjének elviselését, a „sötétebb mondatok” kihagyását, a derű-

sebbre állított hangot végső soron az anekdotikus novellatípus diktálja a szerzőnek, aki ily módon mintegy alávetettje e forma törvényeinek és parancsainak. A tónus kedélyességével, az elbeszélő modor könnyedségével, persze, nem teremthető meg e „késleltetéses kor” nyomasztó légköre, fenyegető atmoszférája („Csak száj vagyunk”). Szükségszerű a kaland elemeinek uralma, a térbeli kaland épűgy, mint a szellemié. Az üldözésre, hajszára épülő eseménymenetből, illetve a dialógusok ütköztetéséből, a leleményes replikákból csíholnak izgalmat, érdekességet (Őszi torna). Hogy a szerző — A nehézségről szóló tárcáját idézve — végül is nemcsak a káromkodásban óhajtáná a változatosságot, a színek pompáját, a szellemességet, hogy erősen vonzódik a különös, a meghökkentő iránt, az ebben az összefüggésben azért érdemel említést, mert azt tanúsítja: a poénra kihegyezett anekdotikus novellaforma alakításbeli, külső kényszerei a különböző epikai elemek dolgában többnyire legyőzik a mértékletességre készítő belső erőket; a szerkesztés, a komponálás dolgában viszont az újító kedv, a szokatlan iránti vonzalom bizonyul erőteljesebbnek.

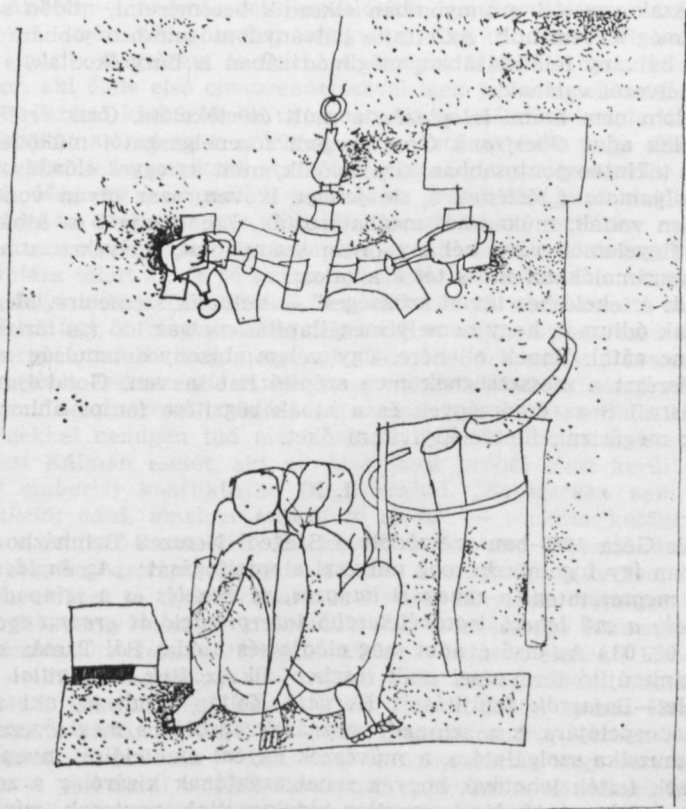
Beszédes példái ennek egyfelől a névválasztás és az alakjellemezés, másfelől a logikai szerkezet kitüntetett alkalmazása. Amennyire a hétköznapi beszéd, a mindennapi szóhasználat körében maradnak a cselekményt előrelendítő közlések, a „látni is fogják”, a „nehogy azt higgyük ám”, a „de ne vágjunk a dolgok elébe” és az „ahogy mondani szokták”-szerű elbeszélői fogások, s amennyire hangsúlyos az „egészen hétköznapi téma” szerepeltetése (Vasárnapi menü), annyira ríktóak, a köznapitól elütőek az alakmegnevezések. A tárcák és a novellák közös hősenek, az egyik műfajból a másikba vándorló Nehézfűnek igazán találó a neve — esendőségre és esetlenségre utal, a sport világot idézőn olyan küzdősportot űző legényre, akit nehéz kimondítani az alapállásából (meggyőződéséből), s tán még az is ott van e jellemzésben, hogy egyszerre nehézsúlyú és nehéz felfogású. A félig-meddig beszélő névrávall a használójára. Nem könnyű viszont felfedezni, mi a funkciójuk az olyan megjelöléseknek, mint Bokros Taksonyné, doktor Schramek, Molnárovcis elvtárs, Alafi Géza, Ferkó Ferenc, Lesvári, Purgány Lajos, Dombiratosi Gerzon, Bérkotsis Lajos és így tovább, egészen a Féldeci nevű kuyáig. Mindahány csak fokozza a humoros hatást, holott a szolidabb névválasztás alkalmas lehetne a kedélyesség érzetének csökkentésére, egyszersemind a valóságillúzió növelésére. Ugyanez áll az alakok jellemzésére is: belső cselekvésükről, tudatmozgásukról alig is adnak hírt monológformában; gondolataikról, érzelmeikről az elbeszélő — ritkán — beszámol ugyan, de a leggyakrabban eleve minősített, eleve megítélt figurákként lépnek elő. A „lófejű”, „sasorrú”, „gömbfejű”, „vihogós”, „pókhasú” jelzők maguk jelölik ki viselőik mozgásterét, ám nemcsak az ő útjukat határozza meg, hanem az olvasó rokonszenvét is. Meglepetést nemigen tartogathatnak.

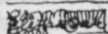
A szabályosság, az elrendezhetőség látszatát keltik a kompozíciós elvek is: miként „a hit nagy egysége fogja össze” az A tálalószekrény kitűnően karikírozott Szi-tás Péterének — a Vizügy Csatos Lajosa méltó párjának — ötvenes évekbeli emlékeit, akként szükség van a többi novella múltidéző részleteinek egymáshoz kapcsolásához is valamiféle elbeszélői hitre, magabiztosságra. Arra a meggyőződésre például, hogy az emlékezős irányíthatatlan mechanizmusának, az emlékezősfolyam szabályozhatatlanságának, spontán áradásának a „lekepezése” nem igényel föltétlenül asszociációs szerkezetet, felbontott formát, hanem az egyes epikai elemek a logikai szerkezet révén szép sorjában egymás után rakhatók (Jeles nap, Őszi torna).

Eszerint a múltban, az emlékek birodalmában megteremthető a rend, az erős meggyőződés vagy a mély fájdalom tagolhatóvá teszi a beszédet, és nem csúsznak egymásba-egymásra az idő tömbjei, a tér elemei. S ha a jelenről szólva a „beszélő” „folyton-folyvást csak mondja a magát”, már ez az ismétlés is ritmust, tagolást ad a mondandónak. Igaz, a morális indulatoktól fűtött stíluson helyenként lázpöttyök ütköznek ki, mintha — a Vezéregénység ide illő részét citálva — az elbeszélő „hőingadozásai teljesen összezavarodtak” volna, vagy mintha — ez pedig az Őszi torna mutatványa — „egymásnak ellentmondó szóköártömegek mozogtak” volna a lelkében. Pöttynek látszik, többször, az „oda nyilatkozott”, és riaszthatná a tárcaírókat a

„jól kitaposott ösvényeken guruló beletörődés” is. Hiszen a Vasárnapi menü írásai kedélyesen, kedves derűvel ugyan, de a megaláztatásokba és a könnyű megoldásokba való beletörődés ellen érvelnek. Alakjaik nem fellebbeznek az öntudat kopár méltóságához, kemény szigorúságához, ám az élet kilátástalanságába sem roppannak bele. Amit kínálnak, menü bár, de vasárnapi. (*Magvető*)

MÁRKUS BÉLA

Tardi 1989.

TARDI SÁNDOR RAJZA